

Editörden

DİN VE HAYAT

TDV - İSTANBUL MÜFTÜLÜĞÜ DERGİSİ
SAYI: 3 - YIL: 2007

YAYIN YÖNETMENİ

Prof. Dr. Mustafa ÇAĞRICI

YAYIN KOORDİNATÖRÜ

Kadriye AVCI ERDEMLİ

EDİTÖR

Kerime CESUR

kerime.cesur@gmail.com

YAYIN EKİBİ

Abdülkerim YATĞIN

Ahmet BENSİZ

Davut ÖZGÜL

Emine ARSLAN

E. Betül ÇAKIRCA

Kerime CESUR

Mehmet YÜKSEL

Mustakim ARICI

Salim SELVİ

Sümeyye PARILDAR

Uğur YILMAZ

Üzeyir GÜR

TASHİH

Dr. A.Cüneyd KÖKSAL

REKLAM SORUMLUSU

Ömer Faruk ŞENTÜRK

GRAFİK TASARIM

Sinan ÖZDEMİR

BASIM YERİ ve TARİHİ

TDV Yay. Mat. ve Tic. İşl.

Ostım Örnek San. Sit. 1. Cad.

358. Sk. No: 11 Yenimahalle/ANKARA

Tel. 312 354 91 31 / Fax: 312 354 91 32

Ankara / 2007

ISSN: 1308 - 9595

DAĞITIM

TDV Yay. Mat. ve Tic. İşl. İstanbul 1. Şb.

Klodfarer Cad. No:14/1 Divanyolu

Eminönü/İSTANBUL

Tel: 0212 518 46 04

Faks: 0212 518 83 07

Yayınlanan yazıların hukuki-bilimsel sorumluluğu yazarlara aittir.

PARA İLE SATILMAZ

Bismillahirrahmanirrahim

Yüce Rabbimize sonsuz hamd ü senalar olsun.

Efendimiz Muhammed Mustafa'ya binlerce sâlât, âl ve ashâbına selam olsun.

Ak sakallı pîr koca bilmez ki hâli nice

Emek yimesin hacca bir gönül yıkarısa

Yunus Emre

İbadetlerin ortak amacı insanın yaratılış gayesinin, kulluğunu izhar olduğunu göstermektir. Namaz ile güne, oruç ile yıla, hac ile ömre anlam katan, aynı zamanda denetim altında tutan ibadetler, müslümana hiçbir anında yalnız olmadığını, Yüce bir varlığın gözetim ve denetimi altında bulunduğunu hatırlatır. Kulluğun kemali de her şeyi yerli yerine koymakla mümkündür. Bu açıdan baktığımızda namaz dosdoğru kılındığında namaz; oruç, ellerimiz, gözlerimiz, dilimiz de yanlıştan ve haramdan sakındığında oruç; ve hac her türlü kavgadan, dünya menfaatinden beri olduğumuzu kanıtladığımızda hac-i mebrûr olmaktadır.

İstanbul Müftülüğü Kültür Yayınları üçüncü çalışmasını, ömrümüze anlam katan, layıkıyla yerine getirildiğinde yeniden doğmuş gibi günahsız olunacağı müjdesi verilen "Hac" ibadetine ayırmış bulunmaktadır. Hac yeniden doğmamıza vesile olan yoğun anlamlar bütünüdür. Bu eserimizde, hacın kapsadığı bu anlamlar bütününden imkanların elverdiği ölçüde sizlere makaleler, hatıralar, söyleşiler sunmaya çalıştık. Mikat, ihram, telbiye, tavaf, Hacerü'l-esved, Safa-Merve, Arafat, Müzdelife, Mina, şeytan taşlama, kurban gibi hacın temel kavramlarını ve aşamalarını içeren makaleler hac anlamamıza yardımcı olmaktadır. İhram'ın sadece bir bez parçası olmadığını, mikattan hac ibadetine giriş yapan hacının dünyanın tüm kalabalığından arınıp Rabbi'nin topluluğuna karıştığını; Arafat'ta hacın zirvesine ulaştığını; şeytana atılan her taşla bir günahın atılması gerektiğini ve diğer tüm aşamaların insanın olgunluğunu tamamlamasına yardımcı olan adımlar olduğunu anlıyoruz. Allah karşısında eşitliğin zirvesinin gerçekleştiği ibadettir hac. Ten renginin önemsizliğini Malcom X'in hayatından verdiğimiz kesitlerden anlıyoruz. "Hacda Kadın" makalesi ile hacda kadının cinsiyeti ile değil kulluğu ile var olduğunun bilincine varıyoruz. Nazife Şişman hacı olmanın turist ve seyyah olmaktan ayrıldığı noktaları akıcı bir üslupla bizlere sunuyor. Söyleşi bölümümüzde Ebruzen Hikmet Barutçugil'in, sanatıyla hac arasında kurduğu bağlantıyı bulabilirsiniz. Ayrıca Ümit Meriç ve Nevzat Tahran ve Hasan Cihat Öter'le gerçekleştirdiğimiz kısa söyleşiler de zevkle okunacaktır. Hacca gitmenin öneminin yanında hac dönüşü ahlâkî olgunluğun devamının gerekliliğini anlatan "Hacca Nasıl Gidilir Nasıl Dönülür?" isimli makale, "Hacca Eğitimi Gitmek", "Hacca Çarşı Ziyareti ve Hediyeleşme Âdâbı" da faydalı olacağını umduğumuz diğer makalelerden. Portre bölümümüzde son nefesini Efendimiz'in yanbaşında vermek istediği için Medine'ye hicret eden Sami Ramazanoğlu Hocaefendi'nin hayatı anlatılmakta. Fahrettin Paşa'nın Medine Savunması, Surre Alayları, Osmanlı'nın kutsal beldelere gösterdiği hassasiyeti anlatan makaleler, Kâbe ve Ravza'daki âyetlerin değerlendirildiği makale, hac manzumeleri ve hac literatürü makaleleri ve şiirlerden oluşan bir dosya ile karşınızdayız.

İlkemiz sizlere en iyiyi sunabilmektir. Yayın kurulu bu ilkeyi layıkıyla gerçekleştirebilmek için büyük gayret içerisinde. Bu çalışmalar sırasında fikirleri ve makaleleri ile bizlere katkıda bulunan değerli akademisyenlere, Diyanet personeline, yazılı ve görsel malzeme temini, yayına hazırlık, baskı ve tasarım süreçlerinde katkısı olan herkese şükranlarımızı sunuyoruz.

Allah'ın çalışmalarımızı boşa çıkarmaması ümidiyle...

Ahmet KARATAŞ

*Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Araştırma Görevlisi*

TÜRK-İSLÂM EDEBİYATINDA MENÂSİK-İ HAC MANZUMELERİ VE KÂBE

Fıkıh literatüründe hac ibadetiyle ilgili farz, vacip, sünnet, mendup, mekruh, haram gibi terimlerle gruplandırılan kuralların tümüne “menâsik-i hac” denir. Bu kuralları okuyucunun anlayıp kavraması ve rahatlıkla uygulayabilmesi için Kur’an, Sünnet ve mezhep imamlarının görüşlerine istinâden kaleme alınan menâsik-i hac kitapları İslâm tarihi boyunca hacı adayları ve hac rehberleri (delil, mutavvif) için çok önemli birer yardımcı eser olmuşlardır.

Kütüphanelerimizde önemli bir yekûn tutan Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesi ile yazılmış bu kitapların bir kısmı haccın sadece fikhî yönünü ele alan (menâsik) risalelerden oluşurken, bir kısmı Haremeyn ile ilgili bilgiler vermiş, bazısı da hac yolu üzerindeki konakları (menâzil) konu edinmiştir. Menâsik-i

hac mesnevîlerini sadece
bire bir fıkıh

manzumeleri olarak düşünmek doğru değildir. Bu eserler yazıldıkları dönemdeki Türk toplumunun örf, âdet, gelenek, folklor, tarih, ekonomi, dil ve kültürlerini kapsayan, satır aralarında bize bu sahalarla ilgili birçok fikir ve malzeme sağlayan birer hazine olarak ele alınmalıdır.

Hac vazifesinin ifası ile ilgili pratik bilgiler vermeyi amaçlayan bu eserler edebî kıymetlerinden ziyade muhtevaları yönüyle ehemmiyet arzederler. Büyük çoğunluğu mensur olarak kaleme alınan menâsik-i haclar, fıkıh kitaplarının ilgili bölümlerinin derlenmesi neticesinde ortaya çıkmıştır. Bunun temelinde hacı adayları ve rehberlerine bu kutsal görevi ifaları sırasında beraberlerinde taşıyacakları bir el kitabı hazırlama gayesi yatıyor olmalıdır. Bu yüzden bütün menâsik-i hac kitapları birbirinin benzeri ifade ve alıntılardan oluşmuştur. Osmanlı döneminde Anadolu sahasında yazılmış bu tür kitapların büyük bir çoğunluğu Hanefî mezhebi esaslarına göre hazırlanmıştır. Ancak daha mufassal bazı eserlerde dört mezhebin görüşlerine de yer verilmiştir.

Hac ile ilgili eserlerin menâsik-i hac ve menâzil-i hac kitapları, Haremeyn'e dair kitaplar

Osmanlı devrinde ortaya konan ilmî ve edebî eserler zaman zaman Arapça ve Farsça ile kaleme alındıklarından kütüphanelerde bu dillerle yazılmış menâsik-i hac eserlerine de rastlanmaktadır. Edebî kıymetleriyle temâyüz etmiş, ulaşabildiğimiz menâsik-i hac manzumelerinin sayısı çok değildir.

ile hac hâtırâtı ve seyahatnameleri olmak üzere dört grupta ele alınabileceğini söylemek mümkün görünmektedir. Osmanlı devrinde ortaya konan ilmî ve edebî eserler zaman zaman Arapça ve Farsça ile kaleme alındıklarından kütüphanelerde bu dillerle yazılmış menâsik-i hac eserlerine de rastlanmaktadır. Edebî kıymetleriyle temâyüz etmiş, ulaşabildiğimiz menâsik-i hac manzumelerinin sayısı çok değildir. XVI. yüzyılda Gubârî tarafından kaleme alınan Menâsik-i Hac ile XVII. yüzyılda Bahtî (yahut Nâli)'nin yazdığı Menâsik en dikkat çekicileridir. Ayrıca Kâbenâme adı verilen eserler vardır ki bunlarda Kâbe'nin yapılış safhasından, tarih içinde geçirdiği tamirlerden, haccın hikmetinden, Kâbe'ye yönelmenin faziletinden bahsedilir. Gubârî'nin Kâbenâme'sini buna örnek verebiliriz.¹

Osmanlı toplumunda her yıl binlerce insanın hacca gitmesi şüphesiz sayısız menâsik kitabının yazılmasını zorunlu kılmıştır. Ancak bu tür eserler birer el kitabı (rehber kitap) olmaları hasebiyle, zamanında birçok haneye girmiş olsalar da çoğu günümüze ulaşmayı başaramamıştır. Visal, firak, sürûr, hüzn, heyecan gibi duyguları daha iyi yansıtmalarının yanında fıkıh kurallarının daha kolay ezberlenmesini de sağlayan menâsik-i hac manzumeleri ile gün-

müzde yazılan hac el kitaplarını karşılaştırdığımızda kalite ve hassasiyet açısından geçmişe nazaran bir gerilemenin göze çarptığı görülür. Bu eserlerin günümüze kazandırılması, mevcut hac el kitaplarının kalitesini arttırmak açısından da bir zaruret olarak telakki edilmelidir.

Türk İslâm edebiyatında Kâbe, şâirler tarafından bir çok yönüyle ele alınmıştır. Hemen her şâir dîvânında Kâbe veya hac ile ilgili motifleri (Makam-ı İbrahim, Hacerülesved, Zemzem, Altınoluk, Safâ ve Merve, ihram, tavaf, sa'y vs.) gerçek ve mecâz anlamlarıyla kullanmaktan çekinmemiştir. Kâbe, Beytullah, Beytül-atîk, Beytül-harâm, Beytül-ma'mûr, Kâ'betullah, Kâ'be-i Muazzama, Kâ'be-i Ulyâ gibi isimler; Kâbe ziyareti, Kâbe yolu, Kâbe toprağı, Kâbe eşiğı, Kâbe örtüsü gibi kavramlar; Kâ'be-i didâr, Kâ'be-i derd, Kâ'be-i hâcât, Kâ'be-i maksûd, Kâ'-be-i vasl gibi tabirlerle edebî eserlerde yer alır.² Nâbî'nin aşağıdaki beytinde olduğu gibi bazı şâirler şiirlerinde Kâbe'nin yapılışı, Hazret-i İbrahim, Ebrehe'nin Kâbe'yi yıkma planı gibi tarihî hadiseleri çeşitli edebî sanatlar çerçevesinde kullanmışlardır:

Olmadan Ebrehe-veş seng-zen-i Kâbe-i dil
Düşmen-i Kâbe'ye ur sengi ebâbil gibi

Bir çok dîvân, edebî sanatlar açısından manevî unsurlardan maddî unsurlara geçişin önemli çağrışımlarıyla doludur. Kâbe gönül ilişkisi bunların başında gelir. Fuzûlî'nin;

*Fuzûlî hâli olmaz sûret-i dil dost fikrinden
Bu ma'nîden ki Beytullah derler kalb-i mü'mindir*

beyti, Yûnus Emre'nin;

*Gönül mü yig Kâbe mi yig eyit bana akli eren
Gönül yigdür zira ki Hak gönülde tutar turaki*

ve

*Ak sakallı pîr koca bilmez ki hâli nice
Emek yimesin hacca bir gönül yıkarısına*

beyitleri, Şeyhülislâm Yahyâ'nın;
*Sehdür şânına nisbetle gönüller yapmak
Bâni-i beyt-i Hudâ Kâbe-i ulyâsın sen*

mısraları bu irtibata örnek gösterilebilir.

İbn Kemâl'in aşağıdaki beytinde olduğu gibi bazı şâirler sevgilinin yüzünü Kâbe'ye, yüzündeki beni Hacerülesved'e, kaşlarının arasını kibleye benzetmişlerdir:

*Çün yüzün Kâ'be vü hâlin Hacerülesved imiş
Hacc-ı vaslında yüzüm ona süresim gelir
Trabzonlu Cûdî Efendi de bir beytinde;
Abestir intihâb-ı cây-ı büse vech-i dilberde
Derûn-ı Kâ'be'de ta'yîn-i mihrâb gerekmez
diyerek hem sevgiliyi över hem de bir fıkıh kaidesine atıfta bulunur. Yine Nesîmî'nin;
Anun ki hacc-ı ekberi ey cân sen olmadun
Beytülharama varmamış anun safası yoh
beyti, Nâbî'nin;
İltifât eylesek eylerdi hümâlar gerdiş
Kisve-i Kâbe kadar gûşe-i destârimızı*

mısraları da Kâbe ve hac terimlerinin kullanıldığı şiirlere verilecek güzel örneklerdendir.

Netice itibariyle, gerek divan edebiyatında gerekse tekke ve halk edebiyatında bu örneklerle benzer sayısız mısraların şâirler tarafından terennüm edildiği gerçeği, Kâbe'nin toplumumuzda eskiden beri önem ve saygınlığını muhafaza ettiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir. ■

Dipnotlar

1) Daha geniş bilgi için bk. Ahmet Karataş, *Türk-İslâm Edebiyatında Manzum Menâsik-i Haclar ve Nâli Mehmed Efendi'ye Atfedilen Menâsik-i Hac* (yüksek lisans tezi, MÜSBE 2003). 2) bk. Mustafa Uzun, "Kâbe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXIV, 23-26.